

1.3. A school teacher in the modern world

1.3. Шкільний учитель у сучасному світі

Кінець ХХ початок ХХІ сторіччя відзначились надшвидким розвитком новітніх інформаційних технологій, який призвів до масштабних змін у різних сферах життя суспільства. Зокрема важку сутнісну кризу в наш час переживає школа. Протягом сторічч вона була головним джерелом інформації для підростаючих поколінь. В античному світі і в ранньому середньовіччі учитель був майже єдиним джерелом інформації, який передавав накопичені попередниками знання своїм учням. Навіть такий масштабний винахід, як поява книгодрукування, кардинально не змінив ситуацію, хоча дещо і зменшив роль учителя як головного носія інформації. При цьому значно розширились можливості учнів самотужки здобувати знання. Водночас самонавчання за книгами потребує не тільки високого рівня навчальної мотивації, але й здатності до продуктивної селекції отримуваних відомостей, їх правильного аналізу та синтезу, що далеко не завжди властиве не тільки дітям але й дорослим. Книга не дозувала інформацію, не розбивала її на короткі фрагменти, а викладала її логічно розгортаючи в часі та просторі. Тому в епоху книг учитель ще залишався містком між знаннями, викладеними в друкованих виданнях, і дитиною. Однак з розвитком Інтернету ситуація кардинально змінилась. Пошукові системи взяли на себе функції подрібнення інформації на блоки, її селекції, аналізу та синтезу, представляючи відомості уже у штучно препарованому вигляді. Людину ніби звільнили від задачі виокремлення та обдумування фактів, одночасно скинувши на неї лавину готових відомостей, які далеко не завжди є науково обґрунтованими чи просто достовірними. Різноманітна інформація настільки переповнила світ, що в останні роки почали навіть говорити про втому від неї. Споживачі продукції Інтернету з одного боку уже не можуть відірватись від поглинання нових фактів, відомостей, даних, а з другого – не здатні їх ні проаналізувати, ні повноцінно засвоїти. Вони ніби плывуть в морі повідомлень, фактів, новин, узагальнень, висновків..., колихаючись на хвилях, але не бажаючи заглибитись і зрозуміти його суть.

У таких умовах примарна легкість і доступність знань уже у готовому вигляді породжує ілюзію можливості стати освіченою людиною практично без жодних зусиль – не добуваючи знання, а лише запам'ятовуючи результати відбору, здійсненого пошуковою системою. Точаться навіть розмови про те, що школа вже віджила своє і вчителів дуже скоро можуть замінити спеціальні "навчальні" машини. Однак при цьому абсолютно не враховується, що робота педагога має декілька функцій. Звичайно, у сучасних умовах його роль як

простого зберігача та "транслятора" знань дітям суттєво зменшилась. Водночас зросло значення педагога як людини, здатної інформувати, засвоювати дитиною з різних джерел, "сміислово" організувати, навчити дітей вмінням узагальнювати, аналізувати, структурувати і правильно інтерпретувати отримувані відомості.

Інша важлива сторона роботи вчителя, значення якої в наш час тільки зростає, пов'язана з суто людською стороною його діяльності. Професія педагога належить, за класифікацією російського психолога Є. О. Клімова, до професій типу людина-людина. На його думку, характерний представник цього типу професій "бачить світ... (і світ хвилює його) насамперед зі сторони наповненості оточуючого середовища різними, різноманітними, по різному думаючими, різними за своїми якостями і різними за своїми спрямуваннями людьми, групами, спільнотами і організаціями, їх складними взаємовідносинами. Професіонали виокремлюють і утримують в свідомості насамперед цілісності, які характеризують умонастрої, поведінку людей, образ їх життя, форми активності, способи привнесення порядку, впорядкованості в складне життя людини і суспільства" [9; с. 199-200]. Для того, щоб ефективно впроваджувати своє "бачення" світу такому працівникові потрібно не просто мати знання про психологію людей, а бути здатним реалізувати свої знання на практиці, що по суті означає бути не лише психологічно грамотною людиною, а мати високу психологічну культуру. В чому вбачається відмінність між психологічною грамотністю та психологічною культурою? Психологічна грамотність передбачає хороші знання та здатність їх правильно застосовувати. Психологічна ж культура, як і будь-яка культура визначає тип екзистенції людини в світі, той рівень взаємодії з ним, який спрямований на збереження та розвиток гармонії, рівноваги людської взаємодії, зв'язки своїх вчинків з принципами гуманізму та людяності. Для вчителя психологічна грамотність і психологічна культура є однаково важливими якостями. Якщо представники окремих професій типу людина-людина (продавці, робітники системи обслуговування і навіть урядовці нижчих рівнів) при мінімумі психологічних знань (а то й будучи лише емпіричними психологами), але за хорошого розвитку психологічної культури можуть достатньо ефективно виконувати свої професійні обов'язки. То вчителям, політикам, журналістам, менеджерам з продаж, працівникам сітьового бізнесу, тощо, повинні бути притаманні не тільки здатності до безконфліктної взаємодії, а й хороші знання з психології людей, з якими вони повинні не просто взаємодіяти, а безпосередньо впливати на них, а в деяких випадках навіть маніпулювати ними. В таких ситуаціях одна психологічна культура, без розуміння механізмів поведінки людей навряд чи гарантуватиме досягнення поставлених цілей, якими б ці цілі не були. Більше того, для частини представників цього другого підтипу працівників людина-

людина сама по собі психологічна культура може відходити на другий план (особливо в своїй гуманістичній складовій), а головними будуть психологічні знання трансформовані у психологічну компетентність. Як стверджується в енциклопедичному словнику "Психология общения" психологічна компетентність – це "інтегральне професійно-особистісне утворення, яке дозволяє людині психологічно конструктивно вирішувати завдання професійного і особистісного досвіду. Високий рівень психологічної компетентності дозволяє суб'єкту доцільно використовувати особистісні ресурси, мінімізувати затрати, оптимізувати зовнішню і внутрішню активність, активізувати приховані можливості інших, прогнозувати віддалені ефекти професійної активності, конструювати продуктивні моделі саморозвитку" [19; с. 187]. Опора на компетентність дає можливість бути ефективним у своїй професійній діяльності, однак при цьому не враховуються інтереси тих, з ким психологічно компетентний але недостатньо психологічно культурний працівник входить у взаємодію.

З іншого боку, хоча для психологічно культурної особистості (хай і без достатньої компетентності) на перший план і виходять не власні інтереси, а інтереси того соціуму, в якому здійснюється певна професійна діяльність, однак для грамотного здійснення такої діяльності може просто не вистачити знань. До професій, у яких психологічна культура повинна обов'язково включати психологічну компетентність належить професія вчителя.

Нажаль, слід визнати, що проблема психологічної культури вчителя належить до недостатньо розроблених у вітчизняній та практично проігнорованих в англomовному сегменті світової психології. Причина цього не в останню чергу криється в складності та багатоаспектності базового поняття "культура" і його пов'язаності з поняттям "психологічна культура", яке є йому ієрархічно підпорядкованим, тобто поняття "культура" виступає відносно поняття "психологічна культура" в якості категорії. Звідси випливає, що об'єм поняття "психологічна культура" не може виходити за межі об'єму поняття "культура", хоча, водночас, і не охоплює його повністю. Саме цей аспект – об'єми обох понять, часто виступає у якості ключової проблеми, яка породжує уже суто методологічні ускладнення.

Поняття "культура" і "психологічна культура" в сучасному науковому дискурсі залишаються переважно роз'єднаними, хоча є достатньо парадоксальні погляди на зв'язок культури і психології. Зокрема американські психологи Джон Туубі і Леда Космідес стверджують, що людська культура "це штучно (промислово) створений психологічними механізмами продукт, який розміщується в індивідуумах, що живуть в групах" (culture is the manufactured

product of evolved psychological mechanisms situated in individuals living in groups) [25; с. 24].

"Універсальний словник – енциклопедія" за редакцією Мирослава Поповича визначає культуру як "сукупність матеріального і духовного надбання людства, нагромадженого, закріпленого і збагаченого упродовж історії, яке передається від покоління до покоління" [17].

В посібнику з культурології П. С. Гуревича крім матеріальної та духовної складової в понятті "культура" виокремлюється додатково ще і психологічна сторона: "Поняття культури охоплює явища щонайменше трьох порядків: матеріального, тобто предмети виробництва; кінетичного, так як відкрита поведінка завжди включає рух; і психологічного, тобто знання, погляди і цінності, які приймаються членами суспільства" [6; с. 54].

Слід визнати, що включення психологічної складової в загальну структуру культури, попри свою значущість і здавалося б самоочевидність, ще не отримало схвалення більшості культурологів. Проблема поглиблюється ще і тим, що поняття "культура" і поняття "психологічна культура" однаково не є точно визначеними. Дуже прикро, але психологічні словники його просто ігнорують. Це відбувається навіть тоді, коли поняття "культура" в цих словниках аналізуються (Див. зокрема: [18]). З огляду на відсутність загальновизнаного визначення поняття, в наукових дослідженнях висловлюються достатньо відмінні думки стосовно його значення і об'єму. Однак найчастіше психологічна культура розглядається як складова частина базової культури, як системної характеристики людини, що дозволяє індивіду ефективно самовизначитись в соціумі і самореалізуватися в житті. При цьому психологічна культура особистості сприяє саморозвиткові та успішній соціальній адаптації, задоволеністю власним життям (Апанасенко О. Н., Дьоміна Л. Д., Лужбіна Н. А.). Якщо узагальнити погляди українських та російських науковців на сутність психологічної культури (Бодальов О. О., Чепелева Н. В., Рибалко В. В., Смірнова О. Є., Кулікова Т. І.), то її можна визначити як інтегральне поєднання психологічної компетентності, ціннісно-смиислового компоненту (ставлення до людей, світу, власної діяльності), когнітивної складової (розвитку пізнавальних процесів) та рефлексії. Зі свого боку в англійській літературі (де це поняття й виникло) "компетентність" розглядається як поєднання знань, умінь та здатності застосовувати знання й уміння в процесі життєдіяльності [5].

Попри недостатню визначеність понять вищого рівня, поняття "психологічна культура вчителя" є досить добре представленим в українській науковій літературі (Чепелева Н. В., Савчин М. В., Чапрак Я. В., Коновальчук Н. С., Кузьміна Н. В., Кухарев Н. В., Смірнова О. О., Семикін В. В.

та ін.). Як уже говорилось вище, її особливістю є нерозривна пов'язаність психолого-педагогічних компетентностей із професійно важливими психологічними якостями людини. Психологічна культура учителя без компетентнісної складової просто неможлива, оскільки вчителі, в силу своїх професійних обов'язків повинні не тільки бути людьми, здатними позитивно взаємодіяти зі своїми учнями, але й уміти будувати процес навчання таким чином, щоб досягати його найбільш можливої ефективності стосовно кожної дитини класу. Якщо професійно-важливі якості педагогів залишаються актуальними для роботи в будь-яких умовах, то компетентності потребують специфічних знань, умінь і навичок, які, окрім базового компоненту, варіюються в залежності від тих подій, у вирі яких проходить діяльність вчителя. Сучасне інформаційне оточення, в якому проходить педагогічний процес, потребує розуміння вчителем не тільки особливостей розвитку сучасних дітей (зокрема змін у їх когнітивних здібностях, породжених раннім залученням до "цифрового" світу), але й розуміння психологічних закономірностей тих впливів, які воно здійснює на дітей, на їх батьків та й на самого вчителя.

Литература

1. Апанасенко О. Н. Психологическая культура личности, ее формирование в вузе [Текст] / О. Н. Апанасенко, Е. В. Малюкова // Педагогика: традиции и инновации: материалы II междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2012 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2012. – С. 154-155. <http://www.moluch.ru/conf/ped/archive/63/2708/>.
2. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.
3. Букач М. Педагогічна культура вчителя / М. Букач // Рідна школа, 1997, № 3-4. – С. 48-49.
4. Гладкий А. В. Что нужно учителю – педагогика и методика или наука и культура? / А. В. Гладкий. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://modernproblems.org.ru/education/66-whatneed.html?showall=1>.
5. Гончаренко С. А. Завдання психодіагностики у формуванні психологічної культури педагога [Електронний ресурс] / Гончаренко С. А. // Матеріали Круглого столу, присвяченого науковій творчості відомого українського психолога Івана Омеляновича Синиці [Наукова спадщина І. О. Синиці в контексті сучасної педагогічної психології] (м. Київ, 27 жовтня 2015 р.). – Режим доступу: <http://fund-issled-intern.esrae.ru/12>.
6. Гуревич П. С. Культурология / П. С. Гуревич. – М.: Проект, 2003. – 336 с.
7. Демина Л. Д. Психологическая культура личности: проблема становления и развития / Л. Д. Демина, Н. А. Лужбина // Сибирский социологический вестник. – 2003. – № 1. – С. 153-160.
8. Иванова Т. В. Професійна культура майбутнього педагога // Педагогіка і психологія, 1995, № 2. – С. 86-93.
9. Климов Е. А. Введение в психологию труда: Учебник для вузов/ Е. А. Климов. М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. – 350 с.
10. Ковальов О. Г. Психологія особистості вчителя-вихователя // Рад. школа, 1990, № 4. – С.47-49.

11. Колмогорова Л. С. Становление психологической культуры личности как ориентир современного образования // Педагогика. – 1997. – № 3. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://sci.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog_3/at14.html.
12. Корінний М. М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури / Відп. ред. В. Ф. Шевченко, автори: М. М. Корінний, В. Ф. Шевченко. – К.: Україна, 2012. – 384 с.
13. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М.: Издательский центр “Академия”, 1990. – 124 с.
14. Кулагина Н. В., Канафина А. С. Психологическая культура как компонент профессиональной культуры учителя / Кулагина Н. Ф., Канафина А. С. // Концепт. – 2013. – № 3. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2013/13051.htm>.
15. Куликова Т. И. Психологическая компетентность учителя начальных классов: теоретический и прикладной аспекты // Концепт. – 2014. – № 7. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2014/14187.htm>.
16. Куликова Т. И. Классный руководитель: профессиональная компетентность и психологическая культура: Монография. – Тула: Левша, 2008. – 164 с.
17. Культура / Універсальний словник – енциклопедія за редакцією Мирослава Поповича. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.hohlopedia.org.ua/use_universalnyy_slovyk_entsyklopediya/page/kultura.11070
18. Психологічний словник / За редакцією В. І. Войтка – К.: Вища школа, 1982. – 215 с
19. Психология общения. Энциклопедический словарь: Под ред. А. Бодалева. – М.: Когито-центр, 2011. – 2280 с.
20. Рибалка В. В. Аксіологічні основи психологічної культури особистості: Навч.-метод посібник / В. В. Рибалка. – К.: АПН України. Ін-т пед.освіти і освіти дорослих; Ін-т обдарованої дитини; АПН і МОН України, Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи, 2009. – 326 с.
21. Савчин, М. В. Педагогічна психологія: навч. посібник / М. В.Савчин. – К.: Академвидав, 2007. – 422 с.
22. Смирнова Е. Е. Содержание понятия "психологическая культура педагога" и пути ее формирования в системе повышения квалификации / Е. Е. Смирнова // Вестник Новгородского государственного университета имени Ярослава Мудрого – 2010. – № 58. – С. 76-79.
23. Чапрак Я. В. Психологічна культура як невід'ємний компонент професіоналізму педагога / Я. В. Чапрак // Вісник: Педагогіка: [зб. наук. пр.] / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2009. – Вип. 21. – С. 118-123.
24. Чепелева Н. В. Психологічна культура майбутнього вчителя / Н. В. Чепелева. – К.: Т-во "Знання" УРСР, 1989. – 32 с.
25. Tooby John, Cosmides Leda. The psychological foundation of culture / The adopted mind. Evolutionary psychology and the generation of culture. – New York – Oxford Oxford university press, 1992. – р. 19-136. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=SxX4gRzOS6oC&pg=PA24&lpg=PA24&dq=culture+is+the+manufactured+product+of+evolved+psychological+mechanisms+situated+in+individuals+living+in+groups&source=bl&ots=Bh5q311NwP&sig=HyvihqvMmBn3KyI_E9foSFJsxiQ&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwiG_7DE3d3RAhWEjiwKHfKLDIIQ6AEIGzAA#v=onepage&q=culture%20is%20the%20manufactured%20product%20of%20evolved%20psychological%20mechanisms%20situated%20in%20individuals%20living%20in%20groups&f=false.